

A tapasztalat két fogalma: élmény és élettörténet

Előadásomban a tapasztalat fogalmának két értelmezési lehetőségével szeretnék foglalkozni: egyfelől mint individuális élmény, mint a dolgok átélésének, megtapasztalásának, befogadásának egyedi, konkrét módja, másfelől mint élmények tágabb kontextusa, végső soron totális szövedéke, mely magának az élettörténetnek az egészét jelöli. Azt szeretném megmutatni, hogy a tapasztalat ezen két értelme kölcsönösen feltételezi és meghatározza egymást.

A tapasztalat korreláció-fogalom: a valóság szubjektív és objektív oldalának találkozása, illeszkedése, kommunikációja. Az, amit Brentano az „intencionális inegzisztencia”, Husserl pedig őt követve az „intencionalitás” terminusával jellemezte. Ennek az intencionális viszonynak megvan a maga minőségi karaktere; az, amit Thomas Nagel úgy definiált, hogy „van olyannak lenni, hogy...” Van olyan, hogy reggel meginni egy csésze forró kávé, átélni egy kínzó fogfájást, szabadesésben lenni ejtőernyős ugrás közben, stb. Az érdekes az, hogy a tapasztalatnak ezt a minőségi karakterét mindig egy szűkebb vagy tágabb kontextus határozza meg. (Olyan sajátosság ez, melyet Merleau-Ponty különösen hangsúlyozott, és részletekbe menően elemzett). Nem mindegy, hogy mikor isszuk meg azt a bizonyos kávé, hogy hányadik kávékat isszuk, hogy olyasvalaki issza, aki soha azelőtt nem ivott kávé, vagy akinek különösen kifinomult és változatos az ízlése a kávéfajták terén. Az adott élmény minőségi karakterét meghatározza az adott élményt körülvevő élményösszefüggés, valamint az, hogy ki az átélő szubjektum. (Különösen relevánsak ebben a kontextusban az „élményösszefüggés” és „életösszefüggés” Dilthey-i fogalmai). A tapasztalat fogalma végső soron az élettörténet egészére referál, értelmesen alkalmazható magának az emberi (alkalmasint: állati) élet egészére. Van olyan, hogy „egy XVI. századi molnárnak” lenni, egy korabeli német földművesnek lenni, egy kora huszadik századi német professzornak vagy proletárnak lenni, stb. Minden egyes élményegységben (Erlebniseinheit) benne rejlik a személyiség egésze; az adott élményt keresztül-kasul meghatározza annak a szubjektumnak az addig kialakult lelkiállata, aki az adott élményt átéli. Ugyanakkor az egyes élmény is változó mértékű befolyást gyakorol az átélő szubjektum identitására. Bonyolult kommunikáció zajlik a tapasztalat különböző mozzanatai, rétegei és szintjei között. Az előadás egyik célkitűzése, hogy ennek a kommunikációnak néhány jellegzetességére rámutasson.

Az előadás központi gondolata, hogy a tapasztalat egy eleven, önmagát különböző szinteken megszervező kontextus. A szubjektum személyisége, személyes azonossága ebben a kontextusban formálódik meg. A személyiség, a személyes azonosság a tapasztalatfolyamban az, ami a csontváz az állati vagy emberi testben, illetve a citoskelet a magasabb rendű egysejtűekben: tartást, egységet ad a rendszernek. A személyiség alkata, struktúrája alapvető módon ha-

tározza meg, hogyan fogadunk be, hogyan élünk át bizonyos élményeket, ugyanakkor az élmények is formálják a személyiséget; bizonyos élmények hatására korábbi önazonosságunk váltságba kerül, melyet ilyen vagy olyan módon meg kell haladnunk. A kulcsfogalom ebben az összefüggésben a *narrativitás*.

Husserl híressé vált szavait idézve: „Az ego úgyszólván egy történet egységében konstituálja önmagát” (*Kartézianus elmékedések*). Saját életünket egy narratív egészben rendezzük el, melynek mi vagyunk a hősei (vagy alkalmasint egy számunkra fontos személy: az anyakomplexusos gyermek számára saját életének hőse az anya; az igazán mélyen megélt szerelemben a szeretett személy válik a másik élettörténetének főszereplőjévé, stb. Vannak a decentralt élettörténetek). A tapasztalatokat is narratív sémák szerint fogadjuk be. Történetfoszlányok vesznek körül bennünket; némelyek régóta ismert sémákat jeleznek számunkra („immer dieselbe Platte” – „mindig ugyanaz a lemez”, mondja a német), némelyek egészen újfajta történetek lehetőségével kecsegtetnek számunkra. Mindenesetre keressük a narratív összefüggést az élmények, az események között. Ezek a narratív sémák, összefüggések maguk is a tapasztalás folyamatában kristályosodnak ki; és újabb tapasztalatok, élmények hatására „robbannak fel”, vagy legalábbis kényszerülünk őket revideálni.

A fentebb előadott megfontolások részletes tárgyalása során mindenekelőtt négy szerzőre fogok támaszkodni: Husserl, Heidegger, Ricœur és Tengelyi. Husserl az észlelést tekintette a tapasztalás kitüntetett esetének. Heidegger bírálta ezt a megközelítést, mivel szerinte minden – praktikus vagy teoretikus irányultságú – észlelés már eleve az ittlétnek önmagáról és a világról való gondoskodásában, röviden: a *gondban* (*Sorge*) gyökerezik. Ricœur Heideggert is bírálta, mondván, a gond nem a legalapvetőbb szint, melyet az emberi jelenség tanulmányozásakor elérhetünk: a legalapvetőbb szint a narrativitásé. Minden gondoskodás és gondozás narratív struktúrák alapján megy végbe, (*Temps et récit*). Tengelyi azután Ricœur elképzeléseit is kritika tárgyává tette, mondván, Ricœur nem vet számot azokkal a *sorseseeményekkel*, melyek alapjaiban rendítik meg narratív azonosságunkat, és rákényszerítenek, hogy felülvizsgáljunk mindent, amit addig a világról és önmagunkról gondoltunk.

Mindezek alapján szeretném közelebbről szemügyre venni a tapasztalat totális és partikuláris szintje közti összefüggéseket.